

PAPER DETAILS

TITLE: Roma'nin II. Yüzyil Krizi

AUTHORS: Recep ÖZMAN,Ezgigül DOGAN

PAGES: 471-490

ORIGINAL PDF URL: <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/3068873>

ROMA'NIN II. YÜZYIL KRİZİ *THE CRISIS OF THE SECOND CENTURY IN ROME*

Recep ÖZMAN

Prof. Dr., İnönü Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü / Türkiye
Prof. Dr., İnönü University, Faculty of Science and Letters, Department of History / Türkiye
recep.ozman@inonu.edu.tr
ORCID ID: 0000-0002-6329-710X

Ezgigül DOĞAN

Doktorant, İnönü Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Ana Bilim Dalı / Türkiye
Ph.D. Candidate., İnönü University, Institute of Social Sciences, Department of History / Türkiye
ezgidogan_2009@hotmail.com
ORCID ID: 0000-0003-2596-4554

OANNES

Uluslararası Eskiçağ Tarihi Araştırmaları Dergisi – International Journal of Ancient History
5/2, Eylül – September 2023 Samsun
E-ISSN: 2667-7059 (Online)
<https://dergipark.org.tr/tr/pub/oannes>

Makale Türü-Article Type : Araştırma Makalesi - Research Article
Geliş Tarihi-Received Date : 08.04.2023
Kabul Tarihi-Accepted Date : 03.07.2023
Yayın Tarihi – Publication Date : 29.09.2023
Sayfalar-Pages : 471 – 490

doi : <https://doi.org/10.33469/oannes.1279393>

This article was checked by Viper or

Atıf – Citation: ÖZMAN, R. – DOĞAN, E., “Roma’nın II. Yüzyıl Krizi”, OANNES – Uluslararası Eskiçağ Tarihi Araştırmaları Dergisi, 5/2, Eylül 2023, ss. 471 – 490.

ROMA'NIN II. YÜZYIL KRİZİ

THE CRISIS OF THE SECOND CENTURY IN ROME

Prof. Dr. Recep ÖZMAN – Ezgigül DOĞAN

Öz

Roma İmparatorluk tarihinde ecelleriyle ölen ve “Evlat Edinilen veya İyi İmparatorlar” olarak anılan Nerva, Traianus, Hadrianus, Antoninus Pius ve Marcus Aurelius’un ardından Commodus’un (MS 180-193) iktidarı başlamıştır. Commodus’un devlet idaresini danışmanlarının eline bırakması başarısız bir yönetim sürmesine ve bu sebeple suikasta kurban gitmesine neden olmuştur. Commodus’un ölümüyle başlayan ve Septimius Severus’un iktidarına kadar devam eden dört yıllık kaotik süreci “II. Yüzyıl Krizi” olarak adlandırmaktayız. Commodus’un ölümünden sonra *praetor* muhafızları tarafından iktidara getirilen Pertinax, üç ay içerisinde tekrar onlar tarafından tahttan indirilmiştir. Pertinax’ın ölümünden sonra, Roma tahtı tarihinde ilk kez ordu tarafından müzayedeye çıkarılmış ve Didius Iulianus tarafından satın alınmıştır. Yaşanan bu olayın ardından farklı bölgelerdeki askerler ayaklanarak kendi komutanlarını imparator olarak selamlamışlardır. Bunun sonucunda Didius Iulianus, Pescennius Niger, Clodius Albinus ile Septimius Severus

Abstract

The rule of Commodus (180-193 AD) began after Nerva, Traianus, Hadrianus, Antoninus Pius and Marcus Aurelius, who died of natural causes and were known as “Good Emperors or Adoptive Emperors” in the history of the Roman Empire. The fact that Commodus left the administration of state in the hands of his advisors led to an unsuccessful administration and to be assassinated. We call the four-year chaotic period that started with the death of Commodus and continued until the rule of Septimius Severus as the crisis of the second century. Pertinax, who was brought to power by the praetorian guards after the death of Commodus, was deposed again by them within three months. After Pertinax’s death, the Roman throne was auctioned for the first time in its history by the army and bought by Didius Julianus. After this event, the soldiers in different regions rose up and saluted their commanders as emperors. As a result, a crisis occurred between Didius Julianus, Pescennius Niger, Clodius Albinus and Septimius Severus, caused by the power struggle that lasted for about four years. The epidemics and economic crisis that continued in this

arasında yaklaşık dört yıl süren iktidar mücadelesinin sebep olduğu bir kriz meydana gelmiştir. Bu dönemde devam eden salgın hastalıklar ve ekonomik kriz istikrarsızlığın artmasına neden olmuştur. Bu esnada imparatorluğun temel taşı olan *Senatus*, askerlerin karşısında güç kaybetmiş, imparator tercihini yaparken askerlerin seçimini onaylamak zorunda kalmıştır. Dört yıllık bu süreçte ordunun öne çıkması, *Senatus*'un güç kaybetmesi ve siyasi istikrarsızlık Roma tahtına geçiş sistemini etkileyerek daha uzun sürecek olan “III. Yüzyıl Krizi” nin habercisi olmuştur. Bu çalışmanın amacı MS 193-197 yılları arasında yaşanan kriz döneminin sebep ve sonuçlarını ele alarak Roma İmparatorluk tarihine etkisini ortaya koymaktır.

period led to an increase in instability. Meanwhile, the senate the keystone of the empire, lost power in the face of the soldiers, and while the emperor made his choice, he had to approve the choice of the soldiers. During this four-year period, the rise of the army, the weakening of the senate, and the political instability affected the Roman throne system and heralded the crisis of the third century, which would last longer. The aim of this study is to reveal the effects of the crisis period between 193-197 AD on the history of the Roman Empire by addressing the causes and consequences.

Anahtar Kelimeler: Roma, Kriz, *Praetor* Muhafızları, *Senatus*, İmparatorlar.

Keywords: Rome, Crisis, *Praetorian* Guard, Senate, Emperors.

Extended Abstract

The Roman Empire occurred important political and military crises from the period of Principate, starting with Augustus, to the period of Dominate. In the first century, after the death of Emperor Nero, four emperors ascended the Roman throne within a year and the empire experienced political instability. After the murder of Commodus and Pertinax in the second century, there was a four-year crisis period. After the murder of Severus Alexander in the third century, there was a great crisis that lasted about fifty years and affected the empire in all region.

In Rome, as long as the emperors who came to the throne got on well with the senate, soldiers and the people and pleased them, they did not experience any serious problems. However, when the emperors confronted these powers, they could not stay on the throne for a long time. The accession of the throne, military power, age and experience of the emperors directly affected their time on the throne and the peace of the empire. In this respect, the four-year crisis period caused by the candidates for the emperors, the soldiers and the senate in line with all these factors in the second century is important. Because the struggle for the empire affected the Roman throne system and formed the transition phase to the third century crisis.

Commodus, who came to power in 180 after the period of five good emperors and ruled for twelve years, is referred to as a bad emperor in ancient works. His life of luxury, consumption of the state treasury, leaving the

administration in the hands of his advisors and opening the way for bribery, prepared the end of Commodus. For these reasons, Commodus was assassinated on December 31, 192 by those who were uncomfortable with his rule. The murder of Commodus created a power vacuum on the Roman throne. Because he was killed without leaving a successor behind. Two of Commodus' assassins, the praetorian prefect Laetus and Eclectus immediately took Publius Helvius Pertinax, the Roman city prefectus, to the praetorian camp to proclaim him emperor. Pertinax went to the senate for approval from the senators after being hailed as emperor by the praetorian guards, Now the praetorians played an important role on the Roman throne and gained power against the senate. However, Pertinax's request that Commodus' statues be demolished immediately drew the reaction of the praetorians. Then, he took some precautions against the praetorians. But, Pertinax faced the praetorians' coup plot three times in his three-month reign, and was killed in the last. After Pertinax's murder, his father-in-law, Flavius Sulpicianus, waited to be proclaimed emperor by the praetorians. On the other hand, Didius Julianus, who was in Mediolanum (Milan), quickly reached the praetorian camp and made an offer to the soldiers to buy the empire. He promised to give the praetorians anything they wanted, to rebuild the destroyed statues of Commodus and bring his practices. Meanwhile, Sulpicianus was unable to gain the support of all the praetorians. On the other hand, Senate did not trust Julianus. But the praetorians said that they would hand over the throne to whichever candidate overpaid the amount of *donativum*. Thus, the Roman throne was put up for auction for the first time in its history. Sulpicianus offered twenty thousand sesterces, and Julianus offered twenty-five thousand sesterces. Then, the praetorians accepted Julianus's offer and proclaimed him emperor. In the evening of the same day, he was given imperial authority by the senate. A similar situation existed in the first century. The lack of consensus among the senators about who should succeed to the imperial throne resulted in the election of emperors by the praetorians. This political vacuum led to a crisis that lasted for a year and a half.

Julianus's purchase of the Roman throne by auction caused public outrage. In the face of public insults, Julianus was taken to the palace under the protection of the praetorian. But Julianus's debauchery at court and his failure to pay the praetorians the money he had promised enraged them. On the other hand, the spread of the auction news caused chaos in other parts of the empire. In a short time, groups of soldiers in three different regions hailed their commanders as emperors. Pescennius Niger was proclaimed emperor by the legions in Syria, Decimus Clodius Albinus by the legions in Britain, and Septimius Severus by the legions in Pannonia. In addition to the political crisis, the plague, which started during the reign of Marcus Aurelius and was also seen in the time of Commodus, broke out again. Along with the plague, the corruption of Commodus' consultants also caused the food crisis. All these have led to a significant decrease in the population, the death of the people engaged in agriculture, the end of agriculture and economic problems. Along with these social and economic problems, there were fierce power struggles between Julianus, Pescennius Niger, Clodius Albinus and Septimius Severus. When Severus moved towards Rome, he offered to become a Caesar to Clodius Albinus against his two enemies, and Albinus accepted. When

Senate got the news that Severus was approaching Rome, he changed sides with Severus and took the imperial authority from Julianus. Julianus was killed by an soldier sent by the senate to the palace. Severus entered Rome and took imperial authority and advanced against his rival Pescennius Niger in the East. The armies of both sides fought on the Plain of Issus and Niger was killed. Severus, who had destroyed Niger, was now his only rival, Clodius Albinus. Albinus, who accepted to be Caesar, announced that he was Augustus when he received the support of some senators in Rome. Then, Severus moved towards Albinus and the armies of both sides met at Lugdunum. At the end of the war, Severus was victorious and began his reign as sole ruler of the Roman throne. Thus, until the third century crisis that started in 235, the Roman throne was dominated by the Severan dynasty.

Giriş

Principatus Dönemi (MÖ 27-MS 284) olarak adlandırılan ilk üç yüzyılında Roma İmparatorluğu önemli siyasi krizlere maruz kalmıştır. Bunların en önemlileri imparatorluğun I. yüzyılında Nero'nun öldürülmesinin ardından bir yıl içerisinde dört imparatorun tahta çıktığı kısa süreli bir kriz, II. yüzyılında Commodus ve akabinde Pertinax'ın öldürülmesi sonrasında yine dört imparator adayının tahtı ele geçirmek için verdikleri mücadelenin sebep olduğu yaklaşık dört yıllık bir kriz ve III. yüzyılında Severus Alexander'in öldürülmesi sonrasında yaklaşık yarım asır süren ve neredeyse imparatorluğu çöküşe sürükleyen daha büyük bir krizdir.

Principatus Dönemi'nde imparatorluk yetkisi mevcut imparator tarafından hanedan üyesi olan birine veraset yoluyla bırakılmakta ya da eğer iktidar yetkisinin verileceği bir aile üyesi yoksa hanedan devamlılığını garanti altına almak için evlat edinme yöntemi de kabul edilmekteydi.¹ Ancak her ne kadar imparator *princeps* (birinci yurttaş) veya *primus inter pares* (eşitler arası birinci) olarak *imperium* (emretme) yetkisine sahip olsa da bu dönemde *Senatus*, askerler ve halk imparatorların tahta çıkışında ve indirilmesinde etkili olmuşlardır. Dolayısıyla tahta çıkan imparatorlar *Senatus*, askerler ve halkla iyi geçindiği, onları memnun ettiği müddetçe ciddi bir sıkıntı yaşamamış, ancak bu güçleri karşısına aldığıdaysa tahtta uzun süre kalamamışlardır. İmparatorların tahta çıkış şekilleri, dayandıkları güçler, yaşları, tecrübeleri onların tahtta kalma sürelerini ve imparatorluğun huzurunu doğrudan etkilemiştir. Öyle ki *Principatus* Dönemi'ndeki siyasi krizlerin sebeplerinin ortak yönü kriz öncesinde tahtta bulunan imparatorların Caligula (25 yaşında), Nero (17 yaşında), Commodus (19 yaşında), Elegabalus (14 yaşında) ve Severus Alexander (14 yaşında) gibi çok küçük yaşlarda ve tecrübesiz olmalarıdır.² Yine bu imparatorlar kendi dönemlerinde kötü imparator olarak anılmış, anıları lanetlenmiş ya öldürülmüşler ya da intihar

¹ Hekster, 2015: 2.

² Bahsi geçen imparatorlar hakkında detaylı bilgi için bkz. Suet. *Cal.* X-XIII; *Ner.* VIII; *SHA. Ant. Elagab.* I-II; *Sev. Alex.* I.-III; Mommsen, 2005: 133-159.

etmişlerdir.³ Bu kötü yönetilen ve sıkıntılı dönemler sonrasında imparatorları belirlemede en etkili unsur askerler olmuştur. *Senatus* ve halk her geçen gün güç kaybederken yönetimde askerler güç kazanarak daha da söz sahibi olmuşlardır. Bunun sonucu olarak da krizler giderek daha uzun süreli olmuş ve imparatorluk için daha tehlikeli boyutlara ulaşmıştır. Cassius Dio'nun tanımladığı gibi altın çağını yaşayan Roma, artık demir ve pastan ibaret bir çağa geçiş yapmıştır.⁴

Krizin Sebepleri

Commodus'un Kötü Yönetimi

Marcus Aurelius'un oğlu ve Antoninus hanedanının son imparatoru Commodus (MS 161-193), edebi kaynaklar tarafından kötü, tutarsız ve aşırı davranışlar sergileyen bir imparator olarak anılmaktadır.⁵ Oysa saltanatına oldukça iyi başlamıştı. Babası ölmeden önce kedisine aralarında *senatus* üyelerinin de bulunduğu deneyimli danışmanlar bırakmıştı. Ancak Commodus, babası döneminde başlayan kuzeydeki kabilelere karşı yapılan savaşları sona erdirdikten sonra Roma'ya gitti ve danışmanlarının tavsiyelerini dinlememeye başladı. Devletin kontrolünü *praefectus praetorio* Perennis'e ardından da Cleander'e vererek yönetimden uzak kalınca saltanatının sıkıntılı dönemi başladı.⁶ Commodus, lükse düşkün yaşantısı nedeniyle devlet hazinesini tüketmekle kalmayıp memurluk, dokunulmazlık ve mahkeme sonuçları gibi konularda rüşvet yolunu açmıştı. Commodus'un bu rahatlığı nedeniyle *praefectus praetorio* Cleander'ın da gücü artmış, eyalet memurluklarını rüşvet karşılığı satacak ve azatlıları *senatus* üyesi yapacak kadar ileri gitmişti. Bu nedenle Roma tarihinde ilk kez bir yılda 25 *consul* göreve gelmişti. Commodus dönemindeki sorunlar sadece idari makamlarla sınırlı kalmadı, halk için ciddi bir gıda sorunu da baş gösterdi. İktidarının son günlerine doğru sarayda ve halka açık yerlerde aşırıya kaçan davranışları imparatorun bir suikastla öldürülmesine yol açacaktır. Commodus'un tüm bu davranışlarından rahatsızlık duyan *praefectus praetoriosu* Laetus, sarayda görevli Eclectus ve Commodus'un resmi olmayan eşi Marcia, O'nu öldürmeye karar verdiler. MS 31 Aralık 192 tarihinde harekete geçerek imparatorun yemeğine zehir kattılar. Ancak zehrin etki etmeyeceği anlaşılınca sarayda bulunan ve imparatora egzersiz yaptıran bir sporcuyu göndererek imparatoru öldürttüler.⁷ Commodus'un ölümünden sonra toplanan *Senatus* imparatoru "Domitianus'tan daha zalim, Nero'dan daha alçak" sözleriyle lanetledi.⁸ Commodus'un kendisine bir halef belirlemeden öldürülmesiyle meydana gelen iktidar boşluğu *Senatus*, *praetor* muhafızları (*cohortes praetoria*) ve ordu

³ İmparatorların birçoğu suikasta kurban giderken Nero (MS 54-68), hançeri boğazına saplamak suretiyle hayatına son vermiştir. Meijer, 2006: 42.

⁴ Cass. Dio. LXXII (LXXI).36.4.

⁵ Cass. Dio. LXXIII.1.1-2; Herod. I.VIII.1; SHA, *Comm. Ant.*, XIV-XVII.

⁶ Southern, 2004: 23.

⁷ Cass. Dio. LXXIII (LXXII).12.1-4; SHA, *Comm. Ant.*, XIV-XVII. Geniş bilgi için bkz. Kaya, 2008: 113.

⁸ SHA, *Comm. Ant.*, XIX; Peachin, 2006: 135.

tarafından farklı imparator adaylarının desteklendiği bir gruplaşmanın başlamasına ve birkaç yıl sürecek bir iç savaşa neden oldu.⁹

Pertinax'ın Praetor Muhafızları Tehdidini Göz Ardı Eden Yönetimi

Commodus'un bir halef bırakmadan ölmesi ve taht adayı olacak bir hanedan üyesinin olmaması Roma'da bir iktidar boşluğu yarattı. Commodus'un suikastçılarından *praefectus praetorio* Laetus ve Eclectus, hemen Roma kent *praefectus* olan Publius Helvius Pertinax ile temasa geçerek imparator olması gerektiğini önerdiler. Soylu bir aile geçmişi olmayan Pertinax, Antoninus Pius döneminde (MS 138-161) Syria *praefectus* olarak atanmış, daha sonra Britannia ve Moesia'ya askeri komutan olarak terfi ettirilmişti. Askeri başarılarıyla ün salan Pertinax, *Senatus* girmeyi başarmıştı. Marcus Aurelius döneminde (MS 161-180) ise başarılarından dolayı *consullük*le ödüllendirilmiş ve Syria Valisi olarak atanmıştı. Commodus döneminde (MS 180-193) ise Afrika *proconsulü* olarak görevlendirilmiş, daha sonra da Roma kent *praefectus* olarak atanmıştı. Laetus ve Eclectus, ikna ettikleri Pertinax'ı *praetor* muhafızlarının kampına götürdü. Pertinax, kampta Commodus'un ölümünü duyurduktan sonra Laetus ve Eclectus'un imparatorluk yetkisini teklif ettiklerini belirterek askerlere 12.000 *sestertius*luk yüklü bir *donativum* (bahşiş) sözü verdi. *Praetor* muhafızları arasında fikir birliği olmamasına rağmen halkın da desteklediği 66 yaşındaki Pertinax imparator olarak selamlandı.¹⁰

Pertinax, *praetor* muhafızları kampından çıktıktan sonra *senatus* binasına götürüldü. İmparator sakın kalmaya çalışsa da sıradan bir soya mensup olduğu için *senatus* üyeleri tarafından iktidarının kabul edilmeyeceği şüphesine düşmüştü. *Senatus* üyelerine askerler tarafından zorla imparator ilan edildiğini, kendisinin yaşlı olduğunu ve taht için pek çok soylu ismin bulunduğunu belirterek imparatorluğu bırakmak istediğini söyledi. Ancak yine de *senatus* üyeleri 1 Ocak'ta O'nu imparator olarak selamladılar. Pertinax ise daha soylu kişiler varken imparatorluk için kendisini tercih eden *senatus* üyelerine şükranlarını sundu.¹¹ *Senatus* üyeleri Commodus'tan kurtuldukları ve Pertinax'tan korkacakları bir şey kalmadığı için özgürlüklerini kullanarak cesur konuşmalar yaptılar.¹²

Yukarıda sözünü ettiğimiz gibi Pertinax'ın *Senatus* hitap ettiği ifadelerinden de anlaşıldığı üzere O'nun önerilmesi ve *praetor* kampına götürülerek Roma tahtına çıkmasında *praetor* muhafızlarının önemli bir rol üstlendiği görülmektedir. *Praetor* muhafızları yeni imparatorun selamlanmasında her ne kadar fikir birliğinde olmasalar da onların kabul etmeyeceği bir adayı *Senatus* sunmak daha fazla sorunlara neden olabilirdi.¹³ Pertinax, *Senatus* tarafından da imparator olarak kabul edildiği gün hemen *pater patriae* (vatanın babası) unvanını ve *Senatus* dört teklif sunma yetkisini aldı. *Senatus* aynı zamanda Pertinax'ın karısına *augusta*, oğluna da *caesar*

⁹ Manders, 2007: 275; Hekster, 2015: 205; Boatwright-Gargola, vd., 2022: 258.

¹⁰ Epit. Caes. XVIII.1; Herod. II.2.1; SHA, *Helv. Pert.* I-IV; Synkellos, AM 5685; Miller, 1939: 1.

¹¹ Herod. II.3.1-11; Sage, 2020: 37.

¹² Cass. Dio. LXXIV.2.

¹³ Potter, 2004: 93.

unvanını vermek istedi. Fakat yeni imparator oğlunun henüz küçük yaşta olduğunu ve unvanı ancak hak ettiği zaman alabileceğini, karısının ise bu unvanı hak etmediğini belirterek hem oğluna hem de karısına verilecek olan unvanları reddetti. Saltanatının ilk gününde saraya giden Pertinax, kendisinden parola isteyen *tribunusa* “*militemus*” (asker olalım) yanıtını verdi ve saltanatı boyunca tüm işlerinde bu parolayı kullandı.¹⁴

Pertinax, imparator olarak selamlanmasına rağmen, *praetor* muhafızlarının fikir birliğinde olmadığı gerçeği birkaç gün içinde açığa çıkmıştır. Yeni imparator 2 Ocak günü Commodus'un heykellerinin yıkılması emrini verdiğinde askerlerin tepkisiyle karşılaştı. 3 Ocak'ta muhalif *praetor* muhafızları imparator olarak selamlamak istedikleri eski bir *senatus* üyesini öne çıkardılar. Ancak imparator adayı kaçarak şehirden ayrıldı ve Pertinax, bu olayla tahtının tehlikede olduğunu gördü. Bunun üzerine Commodus'un askerlere vermiş olduğu bütün ayrıcalıkların devam ettiğini ve iktidar yetkisini *Senatustan* aldığını özellikle belirtti. Öte yandan hemen bir *senatus consultum* (*senatus* kararı) çıkartarak liyakata dikkat edilmeden *praetor* muhafızlığına yükseltilemlerin rütbelerinin düşürülmesini emretti.¹⁵ *Praetor* muhafızlarının balta taşımalarını ve karşılarına çıkan herkese sert bir tutum göstermelerini yasakladı. Böylece Pertinax'ın uyguladığı kısıtlamalar ve saltanatının başında söz verdiği *donativum* miktarının yarısını ödemesi nedeniyle *praetor* muhafızları isyanın eşiğine geldi.¹⁶ Ancak Pertinax, muhafızların beklentilerini göz ardı ederek Commodus'un aşırıya kaçan harcamalarının sebep olduğu imparatorluğun kötüleşen mali durumuyla ilgilenmeyi seçti. Bu nedenle bir takım düzenlemeler için harekete geçti. İmparatorluk mülklerini satarak büyük miktarda para toplamayı başardı. Böylece Commodus'un müsrifliği nedeniyle neredeyse boşalmış olan devlet hazinesini doldurdu ve askerlere ödeme yaptı. Aynı zamanda dokuz yıllık birikmiş olan *alimenta*¹⁷ bedelini ödedi. İmparatorluğun vergi gelirlerinin hesaplanması ve kimin ne kadar vergi ödeyeceğinin belirlenmesi amacıyla bir nüfus sayımı da yaptırdı.¹⁸ İmparator bu defa tarımsal üretimi artırmak için toprak reformu yaptı. Italia'daki tüm arazileri ve diğer eyaletlerde ekilmeyen arazileri çiftçilik yapmak isteyen kişilere paylaştırdı. Arazi, imparatorluk mülkü olsa bile herkese ekebilecekleri ve idare edebilecekleri kadar toprak tahsis etti. Bu, çiftçilere on yıl boyunca vergilerden muafiyet tanıdı.¹⁹

Pertinax'ın, tahıl sevkiyatını denetlemek için Ostia'da bulunduğu sırada *praetor* muhafızları tekrar bir komplo kurarak *consul* Falco'yu imparator ilan etmek istediler. Fakat bu plan da başarısızlıkla sonuçlandı ve *Senatus*, Falco'yu *hostis publicus* (vatan haini) ilan etti. Buna rağmen Pertinax “*Ben imparator olduğum sürece hiçbir senatus üyesi idam edilmeyecek*” diyerek

¹⁴ Cass. Dio. LXXIV.7; Herod. II.3.11-4.9; SHA, *Helv. Pert.* V-VI; Jerom. 243d.

¹⁵ SHA, *Helv. Pert.* VI.

¹⁶ Herod. II.4.1.

¹⁷ *Alimenta*, Roma'da çocuklara beslenme desteği sağlamak amacıyla Nerva (96-98) tarafından kurulan bir yardım uygulamasıdır. Duncan-Jones, 1964: 123-124.

¹⁸ SHA, *Helv. Pert.* VII-IX; Duncan-Jones, 1974: 297; Fisher, 2022: 431.

¹⁹ Herod. II.4.6.

Falco'nun hayatını bağışladı.²⁰ Henüz saltanatının üçüncü ayında olan imparatora karşı üçüncü bir darbe planı yine *praetor* muhafızları tarafından hazırlandı. Pertinax'ın imparator olarak selamlanmasında büyük etkiye sahip olan Laetus, umduğunu bulamamış ve sarayda sefahat süremediği için pişman olmuştu. Ayrıca Falco'nun öne sürüldüğü ikinci isyandan sonra birçok askerin öldürülmesi ve kısıtlamalar zaten huzursuz olan *praetor* muhafızlarını iyice kızdırmıştı.²¹ 28 Mart 193 tarihinin sabahında Laetus'un emriyle toplanan 300 *praetor* muhafızı Pertinax'ı öldürmek için saraya gittiler. Sarayda yaşayanların da destek vermesiyle isyancıların sayısı arttı. Pertinax'ın askerlere yatıştırıcı bir konuşma yapması işe yaramadı. İmparatorun yaşına hürmet eden az sayıdaki *praetor* muhafızı geri çekildi. Fakat Tausius ismindeki biri mızrağını Pertinax'a fırlattıktan sonra diğer askerler de üzerine yürüyerek imparatoru öldürdüler. İşledikleri suçun halkı, özellikle de *senatus* üyelerini kızdıracağını bilen *praetor* muhafızları, kamplarına dönerek tüm kapıları kapattılar ve olası bir saldırıya karşı savunma haline geçtiler.²²

Iulianus'un Müzayede İle İmparator Olması

Pertinax'ın ölmeden önce düzeni sağlaması için *praetor* muhafızlarının kampına gönderdiği kayınpederi Flavius Sulpicianus, onun ölüm haberini aldıktan sonra da kampta kalarak kendisini imparator ilan ettirmek için askerleri ikna etmeye çalıştı. Bu esnada aç gözlülüğü nedeniyle Commodus tarafından memleketi Mediolanum'a (Milano) sürgün edilmiş olan Didius Iulianus, damadı ile birlikte hızla Roma'ya geldi. *Praetor* kampının kapılarını kapalı bulan Iulianus, kamp duvarlarının dışından imparatorluk için teklifte bulundu.²³ Commodus'un uygulamalarını tekrar getireceğine, yıkılan heykellerini yeniden yaptıracağına ve *praetor* muhafızlarına istedikleri her şeyi vereceğine dair sözler verdi.²⁴ Disiplinsiz ve gücü elinde tutan askerlerin isteklerini yerine getirmeye hazır iki imparator adayının olması, Dio'nun ifadesiyle Roma'ya yakışmayan bir şekilde imparatorluğun müzayedeye çıkarılmasına neden oldu.²⁵ *Praetor* kampında olan Sulpicianus tüm *praetor* muhafızları tarafından desteklenmiyordu. Dışardan teklif veren Iulianus ise lüks yaşam tarzı nedeniyle *senatus* üyelerinin tepkisini çekiyordu.²⁶ Böylece *praetor* muhafızları iki adayın vereceği *donativum* miktarını arttırmak için hangisi yüksek teklifte bulunursa tahtı ona teslim edeceklerini duyurdular. *Senatus* üyeleri ise imparatorluğun satışa çıkarıldığı böyle bir müzayedeye taraf olmamak için *praetor* muhafızlarının kampına gitmediler.²⁷ Askerlerin duyurusuyla biri içerde diğeri dışarda olan imparator adayları yüksek sesle taht için tekliflerini askerlere duyurarak açık artırmayı başlattılar. Sulpicianus, 20.000 *sestertius* ile teklifi başlattığında Iulianus 25.000 *sestertius* teklif sunarak imparatorluk tahtını satın aldı. Iulianus'un

²⁰ Cass. Dio. LXXIV.8; Herod. II.4.1; SHA, *Helv. Pert.* X; Peachin, 2006: 140; Faulkner, 2017: 263.

²¹ SHA, *Helv. Pert.* X.

²² Herod. II.5.1-9, II.6.2; SHA, *Helv. Pert.* XI; Oros. VII.16.5; Potter, 2004: 96.

²³ Cass. Dio. LXXIV.11; Herod. II.6.7; SHA, *Did. Iulian.* II.

²⁴ Herod. II.6.10; SHA, *Did. Iulian.* II.

²⁵ Cass. Dio. LXXIV.11.

²⁶ Meijer, 2004: 69; Meijer, 2006: 78.

²⁷ Cass. Dio. LXXIV.11; Herod. II.6.5.

teklifinden memnun kalan ve Sulpicianus'un Pertinax'ın intikamını alacağından endişe eden askerler kapıları açarak Iulianus'u içeri aldılar. Böylece *praetor* muhafızları tarafından Iulianus imparator olarak selamlandı. Iulianus, o günün akşamında *Senatus*a giderek *Senatus*un emrinde olduğunu söylediği bir konuşma yaptı. *Senatus* tarafından da imparator olarak selamlanarak *tribunus* ve *proconsulluk* yetkilerini aldı.²⁸

28 Mart 193 tarihinde Roma'da yaşananlar I. yüzyılda Caligula'nın ölümünün ardından yaşananlarla benzerlik göstermektedir. *Senatus* üyeleri arasında imparatorluk tahtına kimin geçeceği konusunda bir fikir birliği oluşmayınca, *praetor* muhafızları Claudius'u imparator ilan etmiş ve *Senatus* onaylamak zorunda kalmıştı. Claudius'tan sonra iktidara gelen Nero'nun da 68 yılında askerleri tarafından terk edilmesi, *Senatus* tarafından *hostis publicus* ilan edilmesi ve aynı gün Galba'nın imparator ilan edilmesi imparatorlukta iktidar çatışmasına dönüşen bir buçuk yıllık bir krize neden olmuştu.²⁹

Iulianus'un imparatorluğu bir müzayedede sonrası ve parayla satın alması halkın yeni imparatora karşı öfkelenmesine neden oldu. Halkın öfkesinden korkan Iulianus, kalabalık bir *praetor* muhafızları grubu tarafından *phalanks* düzeninde koruma altına alınarak saraya götürüldü. Durumu uzaktan izleyen halk, servetini imparatorluğu satın almak için kullanan Iulianus'a hakaretler yağdırdı.³⁰ Herodianus'a göre *praetor* muhafızları ilk kez böylesine yozlaştılar ve imparatorluk makamını hor görmeye başladılar. İmparatoru katleden ve imparatorluğu müzayedeye çıkaran *praetor* muhafızlarının para hırsırları, bu isyankâr davranışlarının ve sonraki isyanlarının asıl nedeniydi.³¹ *Praetor* muhafızları korumasıyla saraya giren Iulianus, kendisini sefahate ve içkiye vererek müsrif bir yaşam sürmeye başladı. Ancak müzayedede vaat ettiği parayı ödememesi *praetor* muhafızlarını öfkeliendirdi. Muhafızların öfkesini gören Roma halkı ayaklanarak imparatoru her gördüklerinde lanetlemeye başladılar.³²

Salgın ve Sosyal Sebepler

Commodus'un ölümünden sonra taht mücadelelerinin öne çıktığı II. yüzyıl krizinin sebepleri arasında sadece askeri ve siyasi değil, sosyal ve ekonomik sebepler de vardı. Bu süreçte Severus'un tek iktidar dönemine kadar imparatorluğun tüm bölgelerini ve halkını etkileyen krizin sebeplerini Marcus Aurelius dönemine (MS 161-180) kadar götürmek mümkündür. Aurelius'un saltanatı sırasında 165 yılı sonları ve 166 yılı başlarında Roma İmparatorluğu'nda bir veba salgını patlak vermişti. Marcus Aurelius'un Augustus unvanı vererek imparatorluğu birlikte yönettiği Lucius Verus'un (MS

²⁸ Cassius Dio, LXXIV.11; SHA, *Did. Iulian.* II; Potter, 2004: 97. Dio, müzayedede esnasında askerlerin Iulianus'a "Sulpicianus bize çok şey sunuyor, sen ne sunuyorsun?", Sulpicianus'a ise "Iulianus iyi bir miktar sunuyor, sen ne kadar teklif ediyorsun?" diyerek tam bir açık artırma yaptıklarından söz etmektedir. Cass. Dio. LXXIV.11.

²⁹ Özman, 2022: 62-63, 80-83.

³⁰ Herod. II.6.12-13.

³¹ Herod. II.6.14.

³² Herod. II.7.1-2; Historia Augusta'ya göre, Iulianus askerlere teklif ettiği 25.000 *sestertius* yerine 30.000 *sestertius* ödemiştir. SHA, *Did. Iulian.* III.

161-169) Parth seferi ile askerlerine bulaşan ve Roma'ya yayılan hastalık yaklaşık 25 yıl devam etti. Salgın imparatorluk üzerinde önemli ekonomik, sosyal ve siyasi sıkıntılara sebep olduğu gibi ciddi oranda can kaybı da yaşandı. Vergi mükelleflerinin, askerlerin, kamu görevlilerinin sayısında azalmaya yol açtı. Halktan birçok kişinin ölmesi toprakların ekilememesine ve nadasa bırakılmasına neden oldu. Bu durum bir kıtlığa ve hayatta kalan halkın sağlıksız koşullarda yaşamasına neden oldu. Tüm bu nedenlere bağlı olarak gerçekleşen nüfusun azalması, imparatorluk için vergi gelirlerinin düşmesi demektir.³³ Marcus Aurelius, bu durumda eyaletlere yeni vergiler koymak yerine imparatorluğa ait değerli eşyaları açık artırmayla satışa çıkardı.³⁴ Ordu içindeki asker sayısını artırmak için de eğitilmiş gladyatörlerden ve kölelerden askeri birimler oluşturmaya başladı.³⁵

Veba salgınına Germen kabilelerinden gelen yeni tehditler eşlik etti. Vebadan kaynaklanan insan kayıplarından cesaret alan Germen kabileleri imparatorluğu istila etmeye başladılar. Yaklaşık 160.000 Roma vatandaşı esir alındı. Marcus Aurelius, Germenleri geri püskürtmeyi başarmış olsa bile yapılan barış anlaşmasıyla Germenler, nüfusu azalmış olan sınır bölgelerine yerleştirildi. Ordudaki insan gücü kaybı sebebiyle Roma ordusu giderek artan bir şekilde Germenleri paralı asker olarak almaya başladı.³⁶ Bu durum Roma ordusunda yabancıların artmasına neden olduğu gibi aristokratlar karşısında güç kazanmalarına da yol açtı.

Birçok can kaybına ve nüfus problemine neden olan veba salgını, Commodus döneminde 189'da yeniden yayılarak pek çok insan ve hayvan kaybının yaşanmasına yol açtı.³⁷ Cassius Dio, bunun duyduğu en büyük salgın hastalık olduğunu belirtirken Roma'da günde 2.000 kişinin öldüğünü söylemektedir. Ayrıca, tüm imparatorlukta küçük ignelere bazı ölümcül ilaçlarla hastalık bulaştıran ve insanları zehirleyen suçlular nedeniyle pek çok insanın ölümünden söz etmektedir.³⁸ Dio'nun bu açıklaması antik dönemlerdeki biyoterörizme örnek oluşturmaktadır.³⁹

189 yılında meydana gelen salgın sorunu yanında bir de gıda krizi patlak verdi. Edebi kaynaklar gıda krizinin suçlusu olarak *praefectus praetorio* Cleander'ı görmektedir. Cleander, gücü elinde topladıktan sonra gerektiğinde halkın ve askerlerin sadakatini sağlamak amacıyla kullanmak için tahıl stoğunu saklamıştı. Bu durum Roma'da bir halk isyanıyla sonuçlandı ve Cleander öldürüldü.⁴⁰ Commodus tahıl krizine neden olan ve yolsuzluk yapanları idam ettirdi. Ürünlerin fiyatlarında indirimle gidilmesini emretti. Fakat *Historiae Augustae*'ye göre bu daha büyük bir kıtlığa neden oldu.⁴¹

³³ SHA, *Ver.* VIII; Eutr. VIII.12; Littman-Littman, 1973: 243; Fears, 2004: 65-74; Sayar, 2020: 16-25; Boatwright-Gargola, vd., 2022: 252-253; Çetinkaya-Üreten, 2022: 84.

³⁴ SHA, *Marc. Ant.* XVII; Eutr. VIII.13; Southern, 2004: 18; Fears, 2004: 75.

³⁵ Fisher, 2022: 411.

³⁶ SHA, *Marc. Ant.* XX-XII; Fears, 2004: 75; Wolfram, 2020: 60-61.

³⁷ Herod. I.12.1; Gilliam, 1961: 231; Fears, 2004: 74; Silver, 2012: 218.

³⁸ Cass. Dio. LXXIII (LXXII).14.3-4. Geniş bilgi için bkz. Çetinkaya-Üreten, 2022: 85.

³⁹ Fears, 2004: 74.

⁴⁰ Cass. Dio. LXXIII (LXXII).13.2; Herod. I.XII.3-4; SHA, *Comm.* XIV.

⁴¹ SHA, *Comm.* XIV.

Marcus Aurelius döneminden itibaren Roma'yı ekonomik ve sosyal alanlarda etkileyen salgın ve gıda krizi nüfusun azalmasına yol açarak belki de Herodianus'un dediği gibi Roma tahtını koruyacak ve bunun için mücadele edecek halkın kalmamasına neden oldu.⁴² Mevcut askerlerin çoğu ise muhtemelen kuzey bölgelerden gelen barbar kabilelerdendi ve ordu içinde sayılarının artması Roma askeri sisteminin yozlaşmasına yol açtı. Öte yandan çiftçilik yapan halkın ölmesi tarımın bitmesine ve toprak sahiplerinin ekonomik sıkıntılar yaşamasına sebep oldu. Bu nedendir ki Pertinax, bir toprak reformu yaparak çiftçilik yapabilecek kişilere toprak tahsis etmiş ve on yıllık bir süre için vergiden muaf tutmuştu.⁴³

Dört Aday ve İmparatorluk Mücadelesi

Iulianus'un imparatorluğu satın aldığına dair haberlerin yayılmasıyla imparatorluğun diğer bölgelerinde de iç savaş ve kaosa yol açacak bir kargaşa başladı. Kısa sürede üç farklı yerdeki asker grubu kendi eyalet valilerini imparator ilan ettiler. Bunlardan ilki olan Syria valisi Pescennius Niger bölgedeki *legiolar* tarafından imparator ilan edildi ve Antiokheia'yı (Antakya) geçici olarak bir süreliğine başkent olarak belirledi.⁴⁴ Bu sırada Pescennius Niger'in askerleri tarafından imparator ilan edildiğini öğrenen ve Iulianus'a duydukları nefreti her yerde göstermeye başlayan Roma halkı, *senatus* binasından çıkıp Capitolium'a ilerleyen imparatorun önünü kesti. Iulianus, para teklif ederek ve Commodus'un anısını yaşatacağına dair söz vererek halkın isyanını bastırmaya çalıştı. Ancak Iulianus'un para teklifi işe yaramadı ve halkın öfkesini daha da artırdı. Teklifi reddedilen Iulianus, ön saflarda bulunan birçok kişinin öldürülmesini emretti. Sonunda *Circus Maximus* işgal eden halk üst sınıf üyeler için ayrılmış olan koltuklarda yer edinerek Iulianus'a hakaretler yağdırdılar. İmparatorluk makamını koruması için güven duydukları Pescennius Niger'i haykırarak Roma'ya davet ettiler. Ancak Niger, hemen Roma'ya gitmedi. Birkaç *tribunus* ve önde gelen askerlerini ordugâhına toplayarak Roma halkının yardım beklediğini ve kendisinin bir komplo peşinde olmadığını açıklayarak herkesin desteğini aldı.⁴⁵ Roma halkının ve askerlerinin ardından bütün Doğu halklarının da desteğini alan Pescennius Niger, imparatorluk tahtını Antiokheia'da iken sahiplendi. Bu bilgi imparatorluk genelinde yayılınca Asya kıtasındaki tüm halkların elçileri resmen kabul edilmiş bir Roma imparatoruymuş gibi Niger'i ziyaret ettiler. Bu coşkuyla kendisini Antiokheia'da halkla birlikte eğlenceye kaptıran Niger, Roma'ya gidişini erteledi.⁴⁶ Niger, hemen Roma'ya gitmiş olsaydı, kent halkının desteğini aldığı için iktidarı ele geçirme şansı yüksek olabilirdi. Ancak Antiokheia'da kalmayı tercih etmesi Roma tahtının tek sahibi olamamasına neden oldu.

Suriye'de 3 *legio* (lejyon) ve Doğu'daki 7 *legio* tarafından desteklenen Pescennius Niger dışında imparator ilan edilen adaylardan ikincisi Britannia

⁴² Herod. II.6.14.

⁴³ Herod. II.4.6.

⁴⁴ Epit. Caes. XIX.2; SHA, *Pesc. Nig.*, II; Meijer, 2004: 69; Meijer, 2006: 78.

⁴⁵ Cass. Dio. LXXIV.13; Herod. II.7.2-8; SHA, *Did. Iulian.* IV; *Pesc. Nig.* II-III. Geniş bilgi için bkz. Kaya, 2008: 117.

⁴⁶ Herod. II.7.7-8.

valisi olan ve emrinde 3 *legio* bulunan Decimus Clodius Albinus'tu. Üçüncü aday ise Iulianus için en güçlü rakip olan ve emrinde 16 *legio* bulunan Pannonia valisi Septimius Severus'tu.⁴⁷ Leptis Magna doğumlu Septimius Severus, Marcus Aurelius döneminde *Senatus*a girmeyi başarmıştı. Bu dönemden sonra da pek çok askeri ve sivil görevlerde bulunarak itibar kazanmıştı.⁴⁸ Askerleri tarafından imparator olarak selamlandıktan sonra Illyricum ve Gallia birlikleri de Severus'u desteklediler. Bu haberleri alan Iulianus, *praetor* muhafızlarının ve *Senatus*un kendisine olan desteğinden şüphe duyarak korkuya kapıldı. Yine de halktan ve tapınaklardan toplayabildiği kadar parayı topladı ve *praetor* muhafızlarına dağıtarak desteklerini sağlamaya çalıştı. Fakat *praetor* muhafızları, bu parayı Iulianus'un daha önce söz vermiş olduğu *donativum*un yerine saydılar.⁴⁹ Iulianus, bu kez *Senatus*a gitti ve Severus'un *hostis publicus* (vatan haini) ilan edilmesini sağladı. Ayrıca Severus'a olan desteklerini kırmak için *consul* rütbesindeki adamları elçi olarak askerlere gönderdi. Ancak bu çabasında başarısız oldu.⁵⁰ *Senatus* tarafından *hostis publicus* ilan edildiğini duyan Severus ise, askerlerin kendisine olan bağlılıklarını güvence altına almak için kendi karargâhında bir toplantı düzenledi. Toplantıda Roma'nın nasıl çaresiz bir durum içinde olduğunu, *praetor* muhafızlarının imparatorluk makamını küçümsediklerini ve Pertinax cinayetinin intikamını almak için Roma'ya gitmesi gerektiğine dair bir konuşma yaptı. Böylece askerleri ikna ederek *augustus* unvanını ve Pertinax ismini aldı. Severus, *donativum* ve erzak dağıttığı askerleriyle birlikte imparatorluğun kontrolünü almak için Roma'ya hareket etti.⁵¹ Askeri birlikleri yola çıktığında Clodius Albinus ile mektuplaşarak ona *caesar* unvanını sundu ve varisi olmayı teklif etti. Albinus, Severus'un birlikleri çoktan Roma'ya karşı harekete geçtiği için bu teklifi kabul etmek zorunda kaldı.⁵²

Iulianus, *praetor* muhafızlarına silahlanmalarını ve savunma için tüm hazırlıkları yerine getirmelerini emretti. Romalıların geçit törenlerinde kullandıkları, insan ve kule taşımak üzere eğitilen filleri getirterek düşman ordusunu ezerek geçmeyi planladı. Saray kapılarını güçlendirdi. Yenilgi durumunda kendisini saraya kapatmayı planlamıştı. Fakat Dio'nun ifade ettiği gibi saraya saklanmak bir kurtuluş olsaydı Pertinax öldürülmezdi. Iulianus, savunma işleriyle meşgulken Severus, Ravenna'yı ve oradaki Roma filosunu ele geçirdi.⁵³ Bu durumda Iulianus, *Senatus*a giderek Severus'un kendisine eş *augustus* olarak ilan edilmesini istedi ve bir *senatus consultum* (*senatus*

⁴⁷ Cassius Dio, Niger, Albinus ve Severus'un ayrı ayrı üç *legio* tarafından desteklendiklerini belirtmektedir. Cass. Dio. LXXIV.14; Geniş bilgi için bkz. Meijer, 2004: 69; Meijer, 2006: 78; Kaya, 2008: 121; Sage, 2020: 46; Boatwright-Gargola, vd., 2022: 258. *Scriptores Historiae Augustae*'da Niger ve Severus'un ordu sayısı verilmemekle birlikte Iulianus'a karşı baş kaldırdıklarından söz edilmektedir. SHA, *Did. Iulian. V*.

⁴⁸ SHA, *Sept. Sev. I-III*.

⁴⁹ Herodianus II.11.7-8; Kaya, 2008: 133.

⁵⁰ SHA, *Did. Iulian. V*; *Sept. Sev. V*; Kaya, 2008: 129.

⁵¹ Cass. Dio. LXXIV.15; Herod. II.9.7-11.1; SHA, *Sept. Sev.*, V; Jerom. 243f. Dio, Severus'un Roma'ya hareket etmesinden sonra Iulianus'un O'nu vatan haini ilan ettirdiğini ifade etmektedir. Cass. Dio. LXXIV.15-16. Geniş bilgi için bkz. Kaya, 2008: 122-125.

⁵² SHA, *Sept. Sev. VI*; Potter, 2004: 102; Kaya, 2008: 119.

⁵³ Cass. Dio. LXXIV.16-17; Herod. II.11.7-9; SHA, *Did. Iulian. V-VI*; Kaya, 2008: 132.

kararı) çıkarttırdı. Ancak Severus, bu kararnameyi reddetmiş olmalıdır ki Roma'ya ilerleyişini devam ettirdi. Iulianus taraftarı *senatus* üyeleri ve *praetor* muhafızlarının birçoğu Severus'un Roma'ya yaklaştığı haberlerini alınca saf değiştirerek Severus'un tarafına geçtiler.⁵⁴ Sarayda yalnız kalan Iulianus'un korkudan sindiğini ve *praetor* muhafızlarının onu terk ettiğini öğrenen *Senatus*, Iulianus'tan imparatorluk yetkisini alarak Severus'u imparator ilan etti. İki ay kadar Roma tahtında kalan ve devlet idaresini başkalarının eline bırakmakla suçlanan Iulianus, *Senatus*'un saraya gönderdiği rütbesiz bir asker tarafından öldürüldü.⁵⁵ *Senatus*, Severus'u tebrik etmek için 100 kişilik bir heyeti onun Interamna'daki ordugâhına gönderdi. Silahlı olabilecekleri nedeniyle heyet üyelerinin üzeri arandıktan sonra Severus'un huzuruna çıktılar ve onu imparator olarak selamladılar. Severus her birine 720 altın dağıttı. Heyet üyelerinden dileyenler Severus'un Roma'ya girişinde eşlik etmek için yanında kaldılar.⁵⁶ Bu sırada Roma'daki halk ve askerler Severus'u daha önceden *hostis publicus* (vatan haini) ilan ettikleri için korkuya kapılmışlardı. Severus, tam teçhizatlı askerleriyle Roma'ya girdi ve sonraki gün *Senatus*a gitti. Marcus Aurelius gibi bir yönetim anlayışı benimseyeceğine ve *Senatus* tarafından yargılanmadan önce hiçbir *senatus* üyesini idam etmeyeceğine söz verdi. 10.000 *sestertius donativum* dağıtımını yaparak askerleri ve halkı yatıştırdı.⁵⁷

Severus'un İmparatorluk Mücadelesi

Severus, Roma'da *senatus* üyelerinin ve askerlerin desteğini aldıktan sonra yönünü Doğu'daki rakibi Pescennius Niger'e çevirdi. Niger, Roma'daki ve Doğu'daki halkların, askerlerin ve bazı *senatus* üyelerinin desteğini almıştı. Bu nedenle Severus'un rakibi konusunda endişesi artmıştı. Roma'ya ilerlerken, Niger'in *Senatus*a ve Roma halkına gönderdiği mektuplara el koyarak Niger taraftarlarının artmasını engellemeye çalışmıştı. Niger'in çocuklarını tutuklaması için Plautianus isimli birini göndermişti.⁵⁸ Pescennius Niger ise Severus'un Roma'ya girdiğini, *Senatus* tarafından imparator ilan edildiğini ve askerlerin kendisine karşı kışkırtıldığını duyunca harekete geçti. Parth, Armenia ve Hatra⁵⁹ krallıklarından yardım istedi. Parth kralı valilerine asker toplamalarını emredeceğini, Armenia kralı kimseyle ittifak kurmayacağını ve Severus kendisine saldırırsa savunma yapacağını belirtti. Hatra kralı Barsemios ise yerli okçulardan oluşan bir birlik göndererek yardım etti.⁶⁰

⁵⁴ Cass. Dio. LXXIV.17; Herod. II.12.3; SHA, *Did. Iulian.* VIII, IX; *Sept. Sev.* V; Potter, 2004: 102; Kaya, 2008: 131. Herodianus, Severus'un Roma'ya girmesinden sonra ortak imparator ilan edildiğini ve *Senatus*'un onayladığını belirtmektedir. Herod. II.12.3.

⁵⁵ Cass. Dio. LXXIV.17; Herod. II.12.5-6, II.13.1; SHA, *Did. Iulian.* VIII; Kaya, 2008: 135. Orosius ve Jerome'a göre Iulianus Milvian Köprüsü'nde meydana gelen iç savaşta yenilmiş ve Septimius Severus tarafından öldürülmüştür. Oros. VII.16.6; Jerom. 243e.

⁵⁶ SHA, *Sept. Sev.* VI; Birley, 2002: 102. Ayrıntılı bilgi için bkz. Kaya, 2008: 136-137.

⁵⁷ Cass. Dio. LXXV.2; Herod. II.14.1-3; SHA, *Sept. Sev.* VII.

⁵⁸ SHA, *Sept. Sev.* VI.

⁵⁹ Hatra Krallığı, Irak Ninova'da yer alan yerel bir Arap krallığıydı. Herodianus'ta Atronia şeklinde geçmektedir. Herod. III.1.3. Geniş bilgi için bkz. <https://iranicaonline.org/articles/hatra> 15.01.2023

⁶⁰ Herod. III.1.1-4; Kaya, 2008: 156.

Severus, Roma'dan Doğu'ya hareket hazırlıkları yaparken Niger'in Roma'nın tahıl kaynağı olan Afrika'yı olası bir istilasına karşı savunması için *legiolarını* Afrika'ya gönderdi.⁶¹ Niger ise tüm birliklerini toplayarak harekete geçti ve Taurus (Toros) Dağları'nın dar geçitlerinin ve kayalıklarının güçlü tahkimatlarla korunmasını emretti. Ayrıca, denizcilik gelirleri yüksek, toprakları bol ve müreffeh bir şehir olan Byzantion'u kuşatmaları için bir ordu gönderdi. Başarılı olarak büyük bir kâr elde etti. Byzantion'un Niger tarafından işgal edildiğini duyan Severus, ordusuna Kyzikos'a (Erdek) ilerleme emri verdi. Bu dönemde Asia *proconsulü* ve Niger'in ordusunda komutan olan Aemilianus, tüm ordusunu toplayarak Severus'a karşı ilerledi. Kyzikos'ta karşılaşan iki ordudan Niger'in askerleri yenilerek çoğunluğu katledildi. Kyzikos'taki yenilgiden sonra Niger'in askerlerinin kalan kısmı Taurus Dağları'na çekildi ve Severus ordusuyla birlikte Bithynia'ya ilerledi. Fakat Severus'un ilk zafer haberi Bithynia bölgesindeki kentlere ulaşmış ve kentler arasında savaşı imparatörleri destekleme konusunda anlaşmazlık çıkmıştı. Nikomedia (İzmit) halkı Severus'u desteklediğini açıklayarak imparatorun ordusunu karşıladı. Nikaia (İznik) halkı ise Bithynia başkenti Nikomedia'ya duydukları kıskançlık nedeniyle Niger'i desteklediklerini açıkladılar. Yapılan savaş yine Severus'un askerleri kazandı. Savaştan sağ kurtulan Niger'in askerleri bir kez daha Taurus Dağları'na çekildiler. Niger ise asker ve para toplamak için Antiokheia'ya kaçtı. Severus'un ordusu Kappadokia'ya ilerledikten sonra Taurus Dağları'na ulaşarak kamp kurdu. Niger, Severus'un ordusunun yaklaştığını öğrendiğinde kendi ordusunu toplayarak düşman kuvvetlere karşı ilerledi. Her iki tarafın ordusu Issos Ovası'na ulaştı. Niger ve Severus, ön saflara ağır silahlı birliklerini, arka saflara ise hafif silahlı birliklerini yerleştirerek savaş düzeni oluşturdular. Severus'un birlikleri gün doğumunda *testudo* oluşturacak şekilde bir düzen alarak saldırıya geçtiler. 194 yılının Nisan ayında zafer üçüncü kez Severus'tan yana oldu ve Niger'in birlikleri yenildi. Antiokheia'ya doğru kaçmayı başaran Niger kısa sürede yakalanarak öldürüldü. Severus, Niger'in başının kesilerek Byzantion'a gönderilmesini ve orada sergilenmesini emretti.⁶² Severus'un bu zaferinden sonra Niger'in işgal ettiği Byzantion kentine ve geçici başkenti konumunda olan Antiokheia'ya verdiği ceza ise dikkat çekicidir. Byzantion yerle bir edilerek köy statüsüne düşürüldü ve Perinthos'a (Karadeniz Ereğlisi) bağlandı. Aynı şekilde Antiokheia da şehir statüsünden köy statüsüne düşürüldü ve Laodikeia'ya (Lattakiye) bağlandı.⁶³

Pescennius Niger'i bertaraf eden Severus'un artık tek rakibi daha önceden *caesar* ilan ettiği Birtannia valisi Clodius Albinus idi. Severus, memnuniyetle *caesar* unvanını kabul eden Albinus'un giderek imparator gibi davranmaya başladığını duydu. Ayrıca, Roma'daki bazı *senatus* üyelerinin

⁶¹ SHA, *Sept. Sev.* VIII; *Pesc. Nig.* V.

⁶² Epit. Caes. XX.2; Cass. Dio. LXXV (LXXIV).6-8.3; Herod. III.1- III.4.7; Synk. AM 5685; Historia Augusta ve Orosius, Niger'in Kyzikos yakınlarında gerçekleşen savaşta öldürüldüğünden söz etmektedir. SHA, *Sept. Sev.* VIII; Oros. VII.17.2. Ancak Kyzikos'ta mağlup olan Niger'in yardımcısı Asellius Aemilianus'tur. Doğrulanmış ve genel olarak kabul edilen bilgi Pescennius Niger'in Issus yakınlarında yapılan savaştan sonra öldürüldüğüdür. Geniş bilgi için bkz. Kaya, 2008: 159-172.

⁶³ Herod. III.6.9; SHA, *Sept. Sev.* IX; Potter, 2004: 105; Kaya, 2008: 174.

mektup yazarak Albinus'u desteklediklerine ve Roma'ya davet ettiklerine dair haberler aldı. *Senatus* üyelerinin Albinus'u desteklemelerinin nedeni O'nun soylu bir aileden gelmesi ve daha yumuşak bir karaktere sahip olmasıydı.⁶⁴ Fakat tek neden sadece *senatus* üyelerinin desteği olmamıştır. Askerleri de muhtemelen Albinus'u destekleyerek bir isyan çıkardılar. Neticede Clodius Albinus, Severus için bir taht rakibi olarak öne çıktı ve 195 yılının sonlarında veya 196 yılının başlarında *augustus* olduğunu duyurdu.⁶⁵ Severus, bu gelişmeleri öğrendiğinde Albinus'u ve *senatus* üyesi olan destekçilerini vatan haini ilan ettirdi.⁶⁶ Clodius Albinus ise hemen harekete geçerek birliklerini Gallia'ya kaydirdi ve Lugdunum'a (Lyon) yerleşti. Ardından eyalet valilerine yardımda bulunmalarını emreden mektuplar gönderdi. Gallia Lugdunensis valisi ve Aşağı Germania Valisi, Albinus'a destek vermediler.⁶⁷ Severus, Roma'ya kısa bir süre uğradıktan sonra Pannonia, Noricum ve Yukarı Germania üzerinden Gallia'ya ilerledi. Viminacium'a ulaştığı zaman Marcus ismini aldığını ve oğlu Septimius Bassianus'a Marcus Aurelius Antoninus ismini vererek *caesar* ilan ettiğini duyurdu. Böylece Commodus'un ölümünden beri sürdürülemeyen hanedanlık etkisini yeniden canlandırmayı ve ikinci Antoninus hanedanını kurmayı amaçladı.⁶⁸

Severus'un 197 yılında Gallia'ya ulaşmasıyla her iki tarafın orduları arasında ilk çatışma Lugdunum'un kuzeyindeki Tinurtium'da (Tournus) meydana geldi. İlk savaşın muzaffer Septimius Severus oldu. Ancak ikinci ve uzun süren çatışma Lugdunum'da meydana geldi. Uzun süren çatışmanın neticesinde Albinus'u destekleyenlerin çoğu Severus'tan yana taraf değiştirdi ve Severus'un ordusu muzaffer oldu. Albinus ise savaş alanından kaçtı ve Rhodanus (Rhone) Nehri yakınında bir eve sığındı. Bu sırada Severus, Albinus'u destekleyen *senatus* üyelerine karşı öfkeleni. Bu nedenle Commodus'u tanrılaştırdığını ilan etti ve *Senatusa* kendi zaferini duyurdu. Daha sonra Severus'un ordusu Lugdunum'u ele geçirdi ve kenti yağmalayarak yıktılar. 19 Şubat 197 tarihinde Albinus, sığındığı evin etrafının kuşatıldığını görünce yaşamına son verdi ve askerler tarafından cesedi ele geçirildi. Severus Albinus'un kafasının kesilerek Roma'ya gönderilmesini emretti. Bedeni ise Severus'un emriyle günlerce Gallia'daki karargâhının önünde sergilendikten sonra Rhodanus Nehri'ne atıldı.⁶⁹

İç savaştan zaferle çıkan imparator Severus, Albinus'u destekleyenleri cezalandırmak için Roma'ya gitti. Özellikle Batı'da Albinus'u, Doğu'da Niger'i destekleyen *senatus* üyelerine karşı çok öfkeliydi. *Senatus* binasına giderek

⁶⁴ Herod. III.5.2.

⁶⁵ Southern, 2004: 35; Meijer, 2004: 71; Meijer, 2006: 80.

⁶⁶ Herod. III.6.8; SHA, *Sept. Sev.* X.

⁶⁷ Herod. III.7.1; Southern, 2004: 35.

⁶⁸ Cass. Dio. LXXVI.7.4; SHA, *Sept. Sev.* X; Southern, 2004: 35.

⁶⁹ Epit. Caes. XX.2; Cass. Dio. LXXVI.4.1-7.3; Herod. III.7.2-8.1; SHA, *Sept. Sev.* XI; *Clod. Alb.* IX; Oros. VII.17.6; Jerom, 246i; Synk. AM 5696; Birley, 2002: 125. Albinus'un yakalandıktan sonra kafasının kesilerek Roma'ya gönderildiği tüm edebi kaynaklarda ortak bir bilgidir. Ancak intihar ettiği bilgisi sadece Cassius Dio'da mevcuttur. Cass. Dio. LXXVI.7.3. *Historiae Augustae*'de ise Albinus'un yaralı ele geçirildiği belirtilmektedir. Ayrıca Severus, Albinus'un cesedinin teşhir edilmesi için uzun süre defnedilmesine izin vermemiştir. SHA, *Sept. Sev.* XI. Geniş bilgi için bkz. Kaya, 2008: 201-210.

senatus üyelerine hitap etti ve Albinus'u desteklediklerinin ispatı olan mektupları okudu. Çeşitli suçlamalarda bulunduğu çok sayıda sıradan ve mevkii sahibi insanı idam ettirme kararı aldı.⁷⁰ Dio'ya göre Albinus'u destekledikleri nedeniyle tutuklanan ancak suçlamadan aklanmış 35 *senatus* üyesi serbest bırakılmıştır. Aralarında Pertinax'ın kayın pederi olan ve imparatorluğun açık artırmasına katılan Sulpicianus'un da bulunduğu 29 kişi ölüme mahkûm edilmiştir.⁷¹

Severus, Pescennius Niger ve Albinus arasında yaşanan iç savaş bir Roma ordusunun diğer Roma birlikleriyle kolay bir şekilde karşı karşıya gelebileceklerini göstermiştir.⁷² Savaş sadece Italia'yı değil Roma eyaletlerini de etkileyerek askeri, siyasi ve ekonomik pek çok alanda sıkıntılara neden olmuştu. Neticede eyaletlerin destekledikleri imparatora yardım sağlaması, imparatorların ise askerleri memnun etmek ve sadakatlerini sağlamak amacıyla giriştikleri masraflar ekonomik bir çöküntü yaratmıştır.

Sonuç

Roma, MÖ 27'de Caesar'ın soyundan olan Octavianus ile Cumhuriyet'ten imparatorluğa geçmiş ve hanedan bağı devam etmiştir. Hanedan bağıyla Roma tahtı güvence altına alınsa da Octavianus bir komutandı ve imparatorluğun temelleri askeri sadakatle atılmıştı. Kendisinden sonra iktidara gelen Tiberius ile de imparatorluk Claudius soyuna geçmiş ve Nero'nun ölümüne kadar Roma iktidarı bu iki soyun elinde kalmıştır. Nero'nun soyunu devam ettirecek yasal bir varisin olmaması imparatorluk içinde askeri komutanların ön plana çıktığı bir buçuk yıl süren bir iktidar mücadelesine ve kaosa neden olmuştur. 69 yılında Vespasianus ile başlayan Flavius hanedanı Nerva ile son bulmuş, Nerva'nın Traianus'u evlat edinmesi ve varis olarak bırakmasıyla Roma'da evlat edinme yoluyla tahta çıkan imparatorlar hüküm sürmüştür. Antoninus Pius'un imparator olmasıyla da Antoninuslar hanedanı iktidara sahip olmuştur. Ancak bu hanedan, Antoninus Pius, Marcus Aurelius ve Lucius Verus gibi evlat edinilen imparatorlardan sonra babası Marcus Aurelius'un ölümüyle tahta çıkan Commodus'un kötü yönetimi ve bir halef belirlemeden öldürülmesiyle son bulmuştur. Commodus'un ölümü üzerine hanedan üyesi olmayan ancak *Senatus* üyesi olan Pertinax, *praetor* muhafızları tarafından imparator ilan edilmiştir. Pertinax'ın seçilmesi *Senatus*, halk ve *praetor* muhafızları arasında imparatora karşı ortak bir bağlılık oluşturamamıştır. Commodus'un saltanatı sırasında pek çok imtiyaz elde eden *praetor* muhafızlarının ve sefahat süren devlet görevlilerinin Pertinax'ın kısıtlamalarına maruz kalmaları memnuniyetsizlik yaratmıştır. İmparator üç aylık saltanatında meydana gelen askeri sorunları görmezden gelmiştir. İmparatorluğun tükenen hazinesini doldurmak, biriken borçlarını ödemek ve tarımsal devamlılığı sağlamakla ilgilenmiştir. Yani modern bir deyimle kemer sıkma politikası uygulamıştır. Fakat Pertinax'ın bu çabaları askerler arasında hoşnutsuzluk yaratmış ve askerlere uyguladığı kısıtlamalar sebebiyle birçok suikasta maruz kalmıştır. Üç aylık saltanatının sonunda kendisine bir halef

⁷⁰ Cass. Dio. LXXVI.7.4; Herod. III.8.3; SHA, *Sept. Sev.* XII.

⁷¹ Cass. Dio. LXXXVI.8.3-4; Herod. III.8.6-7. Historia Augusta'da idam edilen pek çok *senatus* üyesinin ismi verilmektedir. SHA, *Sept. Sev.* XIII.

⁷² Southern, 2004: 37.

belirlemeden *praetor* muhafızları tarafından öldürülmüştür. Oysaki Pertinax'ın halefi olarak belirleyeceği bir oğlu vardı ancak saltanatı sırasında *caesar* ilan edilmesine engel olmuştu. Pertinax'ın bu kararı, onun oğlunu ya korumak, ya da gerçekten imparator olmaya hazır olmadığını düşünerek almış olabileceğini düşündürmektedir. Pertinax'ın aile üyelerinin öldürüldüğüne dair bir bilginin bulunmaması askerlerin hanedan üyelerinin yaşamasına izin verdiği izlenimini uyandırmaktadır. Neticede Commodus'un saltanatı ile başlayan ve Pertinax'ın öldürülmesi ile devam eden dönemde meşru hanedan üyelerinin varis olarak bırakılmamış olması Roma'da I. yüzyıl krizine benzer bir iç savaşa yol açmış ve yaklaşık dört yıl sürmüştür.

İmparatoru katleden *praetor* muhafızlarının güç göstergesi yaparak ordugâhlarında toplanmaları ve imparatorluğu müzayedeye çıkarmaları Roma tarihinde bir ilktir. Augustus döneminden beri askerler Roma'nın temel gücüydü fakat imparatorların kısıtlamaları ile arka planda kalmaktaydılar. Ancak Pertinax'ı katlettikten sonra güç ve yetkiyi ellerinde tuttuklarını gösteren bir şekilde imparatorluğu Iulianus'a satmışlardır. Iulianus'un hanedan üyesi olmaması ve imparatorluğa uygun bir özelliğiyle seçilmemesi bir yana para karşılığında tahtın teslim edilmesine başlangıçta *Senatus* ve halk sessiz kalmıştır. *Senatus*un ve halkın sessizliği imparatorluğun diğer bölgelerindeki askerlerin başkaldırmasına ve kendi komutanlarını imparator olarak selamlamalarına yol açmıştır. Ancak *Senatus*un ve halkın bu sessizliği muhtemelen nüfus azlığına bağlı güç kaybından ve *praetor* muhafızları karşısındaki korkularından kaynaklanmaktaydı. Marcus Aurelius döneminde başlayan ve Commodus döneminde tekrar ortaya çıkan veba salgını Roma halkının ve pek çok *Senatus* üyesinin ölümüne neden olmuştu. Yine Germenlerin Roma'ya kadar ulaşmaları ve ordu içinde yer almaları toplumda yozlaşmaya neden olmuş ve askeri gücün ön plana çıkmasına kolaylık sağlamıştı. Fakat sonradan Iulianus'un *Senatus* tarafından da resmi olarak selamlanması ve imparatorluğu satın aldığına dair bilgilerin yayılması bir halk isyanı ile sonuçlanmıştır.

İmparatorluktaki siyasi ve askeri durum böyle olunca Doğu'daki askerler tarafından imparator ilan edilen Pescennius Niger, Pannonia askerleri tarafından selamlanan Septimius Severus ve Britannia askerleri tarafından imparator ilan edilen Claudius Albinus arasında iktidar mücadelesi yaşanmıştır. Nihayetinde iktidar mücadelesini kazanan Septimius Severus ile birlikte bu kriz sona ermiş, yeniden bir hanedan kurulmuş ve III. yüzyıl krizine kadar imparatorluk yönetiminde Severus hanedanı söz sahibi olmuştur.

Kaynakça**Antik Kaynaklar**

- Cass. Dio. Cassius Dio, *Dio's Roman History*, Vol. IX, Books LXXI-LXXX, Trans.: E. Cary, The Loeb Classical Library, William Heinemann LTD, Harvard University Press, Cambridge-Massachusetts, 1955.
- Epit. Caes. Epitome De Caesaribus, A Booklet About The Style Of Life And The Manners Of The Imperatores, Trans.: Thomas M. Banchich, Canisius College Translated Texts 1. Canisius College, 2018.
- Eutr. Eutropius, *Kısa Roma Tarihi*, Çev.: Çiğdem Menzilioğlu, Alfa Yayınları, İstanbul, 2017.
- Herod. Herodianus, Books I-III, Trans.: C.R. Whittaker, Cambridge Massachusetts, 1970.
- Jerom. Jerome, *Chronicle*, Trans.: Roger Pearse, UK, 2005. http://www.attalus.org/armenian/jerome_chronicle_03_part2.htm (Erişim Tarihi: 10.01.2023)
- Oros. Orosius, P., *Seven Books of History Against the Pagans*, Ed.: Andrew T. Fear, Translated Texts for Historians 54, Liverpool University Press, Liverpool, 2010.
- SHA. (=Scriptores Historia Augusta), *Historia Augusta: Antoninus Caracalla'dan Calvinus Balbinus'a Roma İmparatorları*, Çev.: Samet Özgüler, Kronik Kitap, İstanbul, 2021.
- SHA. (=Scriptores Historia Augusta), *Historia Augusta: Hadrianus'tan Clodius Albinus'a Roma İmparatorları*, Çev.: Samet Özgüler, Kronik Kitap, İstanbul, 2021.
- Suet. Suetonius, *On İki Caesar'ın Yaşamı*, Çev.: Gül Özaktürk-Ü. Fafo Telatar, Doğubatı Yayınları, Ankara, 2019.
- Synk. Synkellos, *The Chronography of George Synkellos*, Trans.: W. Adler & P. Tuffin, Oxford University Press, 2002.

Modern Kaynaklar

- BIRLEY, A., 2002. *Septimius Severus: The African Emperor*, Routledge, London and New York.
- BOATWRIGHT, M. T. - GARGOLA, D. J. - TALBERT, R. J. A. - LENSKE, N., 2022. *Romalıların Kısa Tarihi*, Çev.: İrem Kısacık, Alfa Yayınları, İstanbul.
- ÇETİNKAYA, S. – ÜRETEN, H., 2022. “Eskibati (Eski Hellas ve Roma)’da Veba”, *Tarih ve Gelecek Dergisi*, 8/1, ss. 68-90.
- DUNCAN-JONES, R., 1964. “The Purpose and Organisation of the Alimenta”, *Papers of the British School at Rome*, 32, ss. 123-146.
- DUNCAN-JONES, R., 1974. *The Economy of The Roman Empire*, Cambridge University Press, Cambridge.

- FAULKNER, N., 2017. *Roma: Kartalların İmparatorluğu*, Çev.: Çağdaş Sümer, Yordam Kitap, İstanbul.
- FEARS, J. R., 2004. “The Plague under Marcus Aurelius and the Decline and Fall of the Roman Empire”, *Infectious Disease Clinics*, 18/ 1, ss. 65-77.
- FISHER, G., 2022. *The Roman World from Romulus to Muhammad: A New History*, Routledge, London and New York.
- GILLIAM, J. F., 1961. “The Plague under Marcus Aurelius”, *The American Journal of Philology*, 82/ 3, ss. 225-251.
- HEKSTER, O., 2015. *Emperors and Ancestors: Roman Rulers and The Constraints of Tradition*, Oxford University Press, Oxford.
- KAYA, M. A., 2008. *Roma'nın Afrikalı İmparatoru Septimius Severus*, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul.
- LITTMAN, R. J. - LITTMAN, M. L., 1973. “Galen and the Antonine Plague”, *The American Journal of Philology*, 94/ 3, ss. 243-255.
- MANDERS, E., 2007. “Mapping the representation of roman imperial power in times of crisis”, *Crises and the Roman Empire*, Ed.: O. Hekster- G. De Kleijn- D. Slootjes, Proceedings of the Seventh Workshop of the International Network Impact of Empires, Brill, Leiden-Boston, ss. 275-290.
- MEIJER, F., 2004. *Emperors Don't Die in Bed*, Routledge, London and New York.
- MEIJER, F., 2006. *İmparatorlar Yataklarında Ölmez*, Çev.: Gürkan Ergin, Homer Kitabevi, İstanbul.
- MILLER, S. N., 1939. “The Army And The Imperial House”, *The Cambridge Ancient History-The Imperial Crisis and Recovery A.D. 193-324*, Ed: S.A. Cook- F.E. Adcock- M.P. Charlesworth- N.H. Baynes, Vol. XII, Cambridge at The University Press, Cambridge, ss. 1-56.
- MOMMSEN, T., 2005. *A History of Rome Under The Emperors*, Routledge, London and New York.
- ÖZMAN, R., 2022. *Augustus'tan Domitianus'a Roma'da İmparator-Senatus İlişkisi*, Sonçağ Akademi, Ankara.
- PEACHIN, M., 2006. “Rome the Superpower: 96–235 CE”, *A Companion to The Roman Empire*, Ed.: D. S. Potter, Blackwell Publishing, UK.
- POTTER, D., 2004. *The Roman Empire at Bay AD 180-395*, Routledge, London and New York.
- SAGE, M., 2020. *Septimius Severus and The Roman Army*, Pen & Sword Military, Yorkshire, Philadelphia.
- SAYAR, M. H., 2020. “Marcus Aurelius ve Lucius Verus Dönemlerinde M.S. 165-180 Yılları Arasında Görülen Büyük Salgın”, *Tarih Dergisi-Turkish Journal of History*, 71/ 1, ss. 15-28.

- SILVER, M., 2012. “The Plague under Commodus as an Unintended Consequence of Roman Grain Market Regulation”, *The Classical World*, 105/ 2, ss. 199-225.
- SOUTHERN, P., 2004. *The Roman Empire From Severus To Constantine*, Routledge, London and New York.
- WOLFRAM, H., 2020. *Germenler: Kökenleri ve Roma Dünyasıyla İlişkileri*, Çev.: Tuğba İsmailoğlu Kacır, Kronik Kitap, İstanbul.

Elektronik Kaynaklar

<https://iranicaonline.org/articles/hatra> (Erişim Tarihi: 15.01.2023)